

Верховний
Суд

Зловживання процесуальними правами та право на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві

Сакара Н.Ю.

суддя Верховного Суду

кандидат юридичних наук, доцент

Зловживання процесуальними правами та гарантії права на справедливий судовий розгляд

Неспроможність державних органів ефективно протидіяти зловживанням процесуальними правами призводить до порушення державою пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод

Суд вважає, що національні органи теж в значній мірі вплинули на затягування провадження. Це, зокрема, стосується нездатності державних органів ефективно протидіяти перепонам, які умисно створював відповідач для руху справи. У зв'язку з цим Суд, на противагу Уряду, не може віднести на рахунок заявниці затримки, пов'язані з тим, що відповідач чотири рази заявив відвід суду, двічі заявляв клопотання провести додаткову судову експертизу і безліч разів не з'являвся до суду. Суд зауважує, що хоча національне законодавство не передбачає жодних спеціальних засобів проти цих тактик затягувань, суди мали в своєму розпорядженні достатній механізм для забезпечення присутності заявника в суді. Однак, з матеріалів справи не вбачається, що державні органи хоч раз розглядали можливість накладити штраф на п. М. чи провести розгляд справи у його відсутність. Так тривало до листопада 1999 року (тільки сказати, два роки та шість місяців після початку провадження), коли суд виніс ухвалу про привід відповідача, яка в результаті залишилась невиконаною, оскільки його місцезнаходження було невідомим.

Постанова ЄСПЛ у справі «Смірнова проти України» від 08 листопада 2005 року (Заява N 36655/02)

Підходи до «зловживання правом» в практиці ВС

Під зловживанням процесуальними правами розуміється **форма умисних, несумлінних дій учасників процесу**, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ чи встановлення явної неповаги до суду чи учасників справи

Постанова ВС від 03 березня 2021 року у справі № 761/27076/19 (провадження № 61-14448св20)

Аналіз частини другої статті 13 ЦК України дає підстави для висновку, що **недобросовісна поведінка особи**, яка полягає у вчиненні дій, які можуть у майбутньому порушити права інших осіб, є формою зловживання правом.

Формулювання «зловживання правом» необхідно розуміти, як **суперечність**, оскільки якщо особа користується власним правом, то його дія дозволена, а якщо вона не дозволена, то саме тому відбувається вихід за межі свого права та дію без права, «injuria». Сутність зловживання правом полягає у вчиненні уповноваженою особою дій, які складають зміст відповідного суб'єктивного цивільного права, недобросовісно, в тому числі всупереч меті такого права.

Термін «зловживання правом» свідчить про те, що ця категорія стосується саме **здійснення суб'єктивних цивільних прав, а не виконання обов'язків**. Обов'язковою умовою кваліфікації дій особи як зловживання правом є встановлення факту вчинення дій, спрямованих на здійснення належного відповідній особі суб'єктивного цивільного права.

Постанова ВС від 12 жовтня 2021 року у справі № 311/2121/19 (провадження № 61-11958св20)

Зловживання правом - це свого роду **спотворення права**. У цьому випадку особа надає своїм діям повну видимість юридичної правильності, використовуючи насправді свої права в цілях, які є протилежними тим, що переслідує позитивне право

Постанова Верховного Суду від 08 травня 2018 року у справі № 910/1873/17

Зловживання процесуальними правами - це **процесуальне правопорушення**, яке характеризується умисними недобросовісними діями учасників господарського процесу (їх представників), що призводять до порушення процесуальних прав інших учасників процесу, з метою перешкоджання господарському судочинству, що є підставою для застосування судом процесуальних санкцій (позбавлення права на процесуальну дію або застосування судом інших негативних юридичних наслідків, передбачених законом).

Постанова від 05 квітня 2023 року у справі № 922/4278/21

Зловживання процесуальними правами зводиться до того, що особа реалізує свої процесуальні права і вчиняє передбачені процесуальним законодавством процесуальні дії, але робить це на шкоду іншим особам, з метою, яка не співпадає з завданням господарського процесу, визначеним у статті 2 ГПК (справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави

Постанова від 20 квітня 2023 року у справі 917/527/18

Зловживання процесуальними правами ≠ зловживання матеріальними правами

Потрібно розмежовувати зловживання процесуальними правами та зловживання матеріальними (цивільними) правами. Вказані правові конструкції відрізняються як по суті, так і за правовими наслідки щодо їх застосування судом. При зловживанні процесуальними правами суд має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, позов чи застосувати інші заходи процесуального примусу. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути, зокрема відмова у захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в позові

Постанова ВС від 03 червня 2020 року у справі № 318/89/18 (провадження № 61-128св19)

Зловживання процесуальними правами є процесуальним фактом, що підлягає доказуванню

Очевидно, що суб'єкт цивільного судочинства свої цивільні процесуальні права повинен здійснювати відповідно до їх призначення, яке або прямо визначено змістом того чи іншого суб'єктивного права, або вочевидь випливає з логіки існування того чи іншого суб'єктивного процесуального права, тому процесуальним законодавством передбачено, що певні процесуальні дії можуть бути розцінені як зловживання процесуальними правами, якщо відбувається порушення умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав.

Якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання (частини третя статті 44 України).

Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанням процесуальними правами. Притягнення особи до відповідальності за процесуальні зловживання повинно ґрунтуватися на доказах її вини. У випадку зловживання процесуальними правами учасником судового процесу суд застосовує до нього заходи, визначені цим Кодексом.

З огляду на викладене, факти процесуальних зловживань можна віднести до фактів, що доказуються в режимі процесуальних фактів, які включаються у загальний або локальний предмет доказування у справ.

Сам по собі факт існування на розгляді у судах двох тотожних позовів, що відповідно до пункту 4 частини першої статті 257 ЦПК України є підставою залишення одного з них без розгляду, ще не означає, що має місце зловживання процесуальними правами зі сторони позивача.

Постанова ВС від 23 листопада 2022 року у справі № 759/2532/22-ц (провадження № 61-10225св22)

Наведений у частині другій статті 44 ЦПК України перелік дій, що можуть бути визнані судом зловживанням процесуальними правами, не є вичерпним, суд може визнати таким зловживанням також інші дії, які мають відповідну спрямованість і характер.

Вирішення питання про наявність чи відсутність факту зловживання віднесено на розсуд суду, що розглядає справу.

Постанова ВС від 24 травня 2023 року у справі № 761/14952/21 (провадження № 61-10578св22)

У вирішенні питання про визнання тих чи інших дій зловживанням процесуальними правами позиція учасника справи є важливою, але не вирішальною, оскільки законодавець відносить відповідні повноваження до виключної компетенції судів.

Постанова ВС від 05 квітня 2023 року у справі № 922/4278/21

Засоби запобігання зловживанню процесуальними правами, передбачені ЦПК України:

- повернення скарг, заяв, клопотань (частина третя статті 44 ЦПК України);
- залишення скарги, заяви, клопотання без розгляду (частина третя статті 44 ЦПК України);
- штраф (стаття 148 ЦПК України);
- покладення судових витрат незалежно від результатів вирішення спору (частина дев'ята статті 141 ЦПК України).

Зловживання процесуальними правами та недопущення правового пуризму

У цій справі вимога про відшкодування моральної шкоди (*спричиненої незаконним звільненням з посади в органах прокуратури*) не пов'язана з вирішенням публічно-правового спору. Будь-які обставини, пов'язані із необхідністю досліджувати протиправність дій відповідача чи інші вимоги публічно-правового характеру, відсутні.

Разом з тим Верховний Суд не знаходить підстав для скасування постанови апеляційного суду.

Відповідно до інформації з Єдиного державного реєстру судових рішень 27 серпня 2021 року рішенням Івано-Франківського окружного адміністративного суду у справі № 344/4565/20 у задоволенні цього самого позову ОСОБА_1 до Івано-Франківської обласної прокуратури, Державної казначейської служби України про відшкодування моральної шкоди відмовлено.

31 травня 2021 року ОСОБА_1 подав заяву про передачу його справи № 344/4565/20 за встановленою юрисдикцією до Івано-Франківського окружного адміністративного суду, отже, він погодився з тим, аби його позов було розглянуто у порядку адміністративного судочинства.

27 серпня 2021 року адміністративним судом ухвалено у цій самій справі рішення про відмову у позові ОСОБА_1 .

Відповідачі: Івано-Франківська обласна прокуратура чи Державна казначейська служба України вказане судове рішення не оскаржили. Зазначене означає, що вони погодилися з тим, щоб справа була розглянута у порядку адміністративного судочинства.

Верховний Суд застосовує рішення Європейського суду з прав людини від 23 липня 2009 року у справі «Сутяжник проти Росії» (заява № 8269/02, п.2), від 31 липня 2008 року у справі «Проценко проти Росії» (заява № 13151/04, п. 26) **про невинуватість відступу від принципу правової визначеності задля правового пуризму**, а помилки повинні виправлятися лише ті, які мають фундаментальне значення.

У цій справі скасування постанови апеляційного суду буде правовим пуризмом, тобто «скасування заради скасування», оскільки позовні вимоги ОСОБА_1 розглянуті в порядку адміністративного судочинства і судове рішення набрало законної сили.

Наведені у касаційній скарзі доводи були предметом дослідження в апеляційному суді із наданням відповідної правової оцінки всім фактичним обставинам справи, яка ґрунтується на вимогах законодавства.

Постанова ВС від 26 жовтня 2022 року у справі № 344/4565/20 (провадження № 61-10130 св21)

Неприпустимість використання інституту залишення позовної заяви без розгляду для зловживання позивачем процесуальними правами

Залишення позову без розгляду з ініціативи позивача можливе лише на певній стадії судового процесу, а саме до початку розгляду справи по суті. В той же час у подальшому залишення позовної заяви без розгляду за ініціативою суду, здійснюється лише за наявності підстав, зазначених в статті 257 ЦПК України, через які справа не може бути розглянута по суті.

Вказане правило є реалізацією вищенаведених принципів цивільного судочинства, спрямоване на дисциплінування сторін, в тому числі й позивача як ініціатора судового розгляду, покликано унеможливити ситуації, коли, наприклад, після початку розгляду справи по суті, особа, яка звернулась до суду, будучи обізнаною із позицією відповідача та наданими ним доказами (показаннями свідків, висновком експерта тощо), порівнюючи їх зі своїми доказами або з огляду на ненадання власних доказів, прогнозує негативний для себе результат вирішення справи і, не користуючись своїм правом на подання заяви про залишення позову без розгляду, штучно створює умови, за яких позов має бути залишений без розгляду за ініціативою суду. При цьому метою таких дій є отримання можливості повторного звернення до суду з приводу того ж самого спору між тими самими сторонами.

Вочевидь така ситуація має наслідком порушення принципу процесуального рівноправ'я сторін, оскільки відповідач, не маючи ефективних засобів захисту своїх процесуальних прав та законних інтересів, буде вимушений брати участь у невизначеній кількості судових процесів з вирішення по суті одного спору, ініційованих недобросовісним позивачем або позивачем, який неналежним чином підготувався до судового розгляду.

Отже залишення позову без розгляду через повторну неявку позивача в судові засідання є негативним наслідком саме для позивача, оскільки змушує його повторно вчиняти дії з метою захисту своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів. В той же час, наведене не може використовуватися на шкоду інтересам відповідача, який належним чином виконав покладений на нього обов'язок щодо доведення обставин, які мають значення для справи і на які він посилається як на підставу своїх заперечень проти позову, через що справа може бути розглянута по суті.

Постанова ВС від 24 травня 2023 року у справі № 285/2961/21 (провадження № 61-1570св23)

Верховний
Суд

Дякую за увагу!